

A munkáról az időtöltésről

Ivan Ivanji

Miért ne valljam be? Ennek az elme-futtatásnak egész láncreakciója azzal kezdődött, hogy egy szó sem jutott eszembe. Annyira távol állott mindennapi szótáramtól, hogy utána kellett nézmem a szótárban. Egy német szövegben találkoztam vele. Németül „die Musse”. Értettem. De hogy mondják ezt szerbül? Valósággal dühbe gurultam. Amint mondani szokás, a nyelvem hegyén volt, de sehogy se tudtam rájönni a szóra. Tanácsot kértem Ristić és Kangrga vastag könyvétől s megállapítottam, hogy szerbül dokolica, vagyis időtöltés, semmittevés.

Vajon csak nem nekünk tűnik-e úgy, vagy valóban kicsit „szégyen” ma a semmittevésről beszélni? Talán ezért is felejtettem el ezt a szót. Talán nincs is olyan ember, aki elismerné, hogy ő nem tesz semmit. Ellenőriztem a szót Karadžićnál is. Azt mondja, hogy a semmittevéssel rokonértelmű kifejezés a munkátlanság. Márpedig mi mindig munkálkodunk. A kávéházban a nótákról beszélgetünk, a stadionban klubunkért szurkolunk, a bárban új erőt gyűjtünk a holnapi munkához, ugyebár? De nem. Arisztotelész mondotta: „dolgozzunk, hogy eljussunk a semmittevés-

hez”. Nem fordítva. Úgy tűnik, hogy ezt a mondatot már egyáltalán nem is értjük.

Hogy ehhez a problémához — mely úgy látszik, mégiscsak felvetődött — közelebb juthassunk, jó lenne meg-egyeznünk abban, hogy mit értünk semmittevésen. Alighanem olyasvalamit, ami a munkának az ellentéte, vagy ha nem is a munkáé, akkor a munka túlbecsülése. Először tehát meg kellene vizsgálni, hogy mit értünk munkán. „Délután dolgoznom kell!” — mondjuk sóhajtozva. Mi ez? A munka mint szó, legalábbis három különböző fogalmat jelöl. Először tevékenységet, valami ténykedést. Másodsor olyasmit, ami megerőltető, ami kínos, ami kellemetlen. Harmadszor, jelent minden társadalmilag hasznos tevékenységet. Ha azt mondjuk, hogy munka, akkor rendszerint mind a három fogalomra gondolunk valamelyest. És mind a hármat hajlandók vagyunk túlbecsülni.

Először is a mi időnk túlbecsül minden tevékenységet. Egyáltalán megengedheti-e a XX. század embere, hogy valami az ő részvétele nélkül történjék? Vagy pedig már túlságosan egy gépezet fogaskerekévé vált, melyet minden

szomszédos kerék mozdulata mozgásba hoz? Vajon nem azt érezzük-e mindnyájan, ha csupán ültünk, ha még csak nem is beszélgetünk, nem hallgatunk rádiót, nem eszünk, nem olvassuk legalább a „Képes Politikát” vagy valamilyen bűnügyi regényt, hogy valamit elvesztettünk? Vagy pedig — ha még tudunk időt találni a semmittevéésre — ugyan nem szégyeljük-e magunkat utána? Hiszen még az évi pihenőre is fészült idegekkel, azzal a szilárd elhatározással megyünk, hogy „alaposan kipihenjük magunkat”, és valóban olyan nagyon igyekszünk semmit sem dolgozni, hogy a végén már ez maga is fárasztóvá lesz. Németország két végső ellentétét idézhetnénk itt. Az első ezt mondotta: „A mindénáron való tevékenység végül is mindig összeomláshoz vezet”. A másik ezt: „Minden tevékenységnek, még a gonosztettnek is van értelme. Ezzel ellentétben minden passzivitás értelmetlen”. Az egyiket Johann Wolfgang von Goethének hívták, a másikat Adolf Hitlernek. Félek azonban, korunk nemcsak azt értékeli túl, ami tevékenység, hanem mindazt is, ami kínos, ami nehéz. A korszerű Davičó-regények minden pozitív hőse: Mita Resavac, és Vuk Vasić is valahogyan eszményinek tekintik, hogy olyasmit csináljanak, ami kellemetlen, és kispolgári dolognak, hogy olyasmivel foglalkozzanak, ami kellemes. Azt hiszem Davičó eltalálta: szkojista ideálunk meglehetősen mennyiségű mártírságot tartalmaz. De ez a felfoás nem a mi találmányunk. Schiller még ironizált Kant rovására: „Szívesen szolgálnék barátaim javára, sajnos azonban ez jól esnék nekem. Ezért néha-néha felvetem a kérdést, vajon erkölcsös vagyok-e egyáltalán?” Talán így van ez már a keresztény civilizáció kezdete óta. Az összes keresztény moralistáknál az erkölcs szorosan össze van kapcsolva a kellemetlennel, a lemondással. A nagy görögöknél Platónnál és Arisztotelesznél ez ellenkezőleg volt. Ők azt tartották, hogy éppen az az erkölcsös, amit könnyű megtenni, mivel hitték, hogy a természet önmagától fogva jó. Vagy induljunk egy más mellékúton ugyanazon cél felé. Az alkotó művészek igen gyakran nem azokat a műveiket tartják legjobbaknak, amellyekkel a legnagyobb szintre emelkedtek. Rendszerint azokat a műveiket értékelik, melyek a legtöbb idejükbe, gondjukba és álmatlan éjszakájukba kerültek. Pedig rendszerint nem ezek a legsikerültebb műveik. Az igazi művé-

szeknél mégis úgy látszik, hogy a nagy eszmék — legalábbis néha-néha — egy pillanatnyi inspiráció felvillanásával, nehézségek nélkül születnek meg, ezért maguk a művészek, hogy becsületesek maradjanak önmaguk iránt, a természetnek ezt az „ajándékát” nem nevezik munkának. A probléma talán valóban egyik-másik emberi természetnek a büszkeségében rejlik, mely semmit sem akar „ajándékba” elfogadni. Vagy talán az emberek, akiknek az egyházak teológusai — és az ateista világnézet teológusai is — gyakran a szemükre hányják, hogy túlságosan áhítoznak az élet örömei után, tulajdonképpen jórészt mazochisták is, akik éppen azt élvezik, ami nehezükre esik.

Ugy tűnik nekem, hogy a mai világban nálunk is, nyugaton is, és keleten is a társadalmi funkciókat gyakran még túlértékelik, illetőleg — összezavarják a sürgősség sorrendjét, mert az eszköz célá válik. Mindenütt a tervek nyomulnak előtérbe. Mindent megterveznek, még az egyéni szabad időt is. A keleti országok természetesen előírnyozzák a színház- és múzeumlátogatások számát. A szakszervezetek, a tömegszervezetek és az iskolák valamennyien törődnek azzal az idővel is, ami túl van a munka- vagy iskolai időn. A munka már nem eszköz ahhoz, hogy élhessünk. Ellenkezőleg, minden más csak lehetőséggé válik ahhoz, hogy jobban és vidámabban dolgozzunk. De nyugaton sem más a helyzet. Munka után a film, a rádió és a televízió, az egész úgynevezett kulturális ipar veszi az embert kézbe, s az ember boldogan, hogy ismét csak egy kis csavar a gépezetben, átengedi magát a képek és hangok szédítő váltakozásainak, holott milyen messze van ez attól, amit őszintén időtöltésnek mondhatnánk. Nálunk, azt hiszem, az egyik is, a másik is előfordul. Gyakran jóindulatúan azt hiszik, hogy az emberen „segíteni kell”, hogy megtalálja a maga szórakozási módját és ráerőszakolnak holmi „tevékeny szórakozást”, ami tulajdonképpen idegen a számára, ami fárasztja. De sikerült meggyőzni, hogy így jobb lesz neki, kultúraltabbá, érdemesebbé válik, ha aláveti magát valamilyen művészet torturájának, amelyet nem ért, mert vagy nincs meg hozzá a képzettsége, vagy érzeke nincs hozzá. Másrészt a kultúrirodák reklámgépezete és a mind ügyesebbé váló rádió meg a televízió ott leselkedik a küszöbön és tor-

konragadja a polgárt. Nem ismerek olyan belgrádit, aki ne verekedett volna, hogy megnézhesse a Hamletet, az Old Week színház előadásában, tekintet nélkül arra, hogy olvasta-e, szereti-e Shakespeare-t és hogy tud-e angolul. A régi népek „artes liberalis”-ről és „artes serviles”-ről, szabad tevékenységekről és szolgálattevő tevékenységekről beszéltek. Lebecsülték azokat a tevékenységeket, melyeknek valami hasznos céljuk volt. Csak azt tekintették szabad emberhez méltónak, ami kizárólag „önmagában” érték.

Kissé megrettenve veszem észre, hogy habár a legjobb szándékkal lépkedek a tények mérföldköveivel övezett úton, vagyis — ahogyan hittem — materialista úton, mégis odaértem egy kapu elé, mely a „l'art pour l'art” feliratot hordozza, sőt kis híja, hogy be nem lértem ebbe a kertbe. Most gyorsan Marxtól kellene idéznem valamit, Plechanovon és Leninén át, egészen a „revizionista” Lukácsig. De nem. Nem kell bemenünk a kertbe, noha elismerem, hogy egy-két virág — ha más nem, Baudelaire rossz virágai — itt is csábítóan ilatognak. Nem a művészetről van szó, hanem a semmittevésről, Márpedig a semmittevésről — szerencsére vagy sajnos — a nagy tekintélyek nem írtak. Lenin imádta a cirkuszt, ez fel van jegyezve. Szolgáljon ez most itt citátum helyett.

Pieper német protestáns teológus és bölcsész egy elmefuttatást írt az időtöltésről, melyben arra a következményekre jutott, hogy az igazi és egyedüli szent időtöltést a mindenhatóban és nevének dicséretében lehet megtalálni, noha előbb nagyon értelmesen bizonygatta, hogy a mai időkben túlbecsülik a munkát. Természetesen a legkönnyebb az, ha a matematikai egyenlet sehogy sem sikerül, hogy belerakunk egy nagy X-et, fiastul, szentlelkestül. Aki becsületes akar maradni, az bevallja, hogy ez az X nem isten, hanem csak egy ismeretlen. Annyira jutottunk, hogy a semmittevést szembe kell állítani a munkával, mert a munka csak eszköz. Ha azonban a semmittevés olyasvalami, aminek az ember céljává kell válnia, akkor bele kell nyugodnunk abba, hogy az ember mindig — vagy legalább eddig mindig, amióta a történelem figyelemmel tudja kísérni fejlődését — minden tevékenységét céltudatosította. Még futballt sem játszhatunk gólok nélkül, és ha kártyázunk — mert mi jellemezné jobban

a semmittevést, az időtöltést? —, pénzben játszunk. Nem azért, mert jóbarátunkat ki akarjuk fosztani vagy mert meg akarunk gazdagodni, hanem azért, hogy ennek a tevékenységünknek is legyen valami célja. Ma ez kétségkívül így van. Azt mondják, hogy az embert a munka tette emberré. Mások viszont azt, hogy a nevetés vagy hogy a játék tette lehetővé az ember számára azt a lépést, amely aztán elkülönítette az állatvilágtól. A hódok, a méhek és a hangyák dolgoznak. Az ügyes filmkamera oly közel lopezott az állatokhoz, hogy azok is játszanak, noha nem gólokra és nem beszélnek meg, hogy mennyi legyen a tét a pókerben. Mindezek miatt alighanem úgy áll a dolog, hogy az ember tevékenységének a titka a munka és a semmittevés szintézisében, az értelmetlen játék céltudatosításában rejlik.

Ernst Stuhlinger tanár, a német származású amerikai tudós, aki Alabamában él mint az amerikai hadsereg ballisztikai intézetének igazgatója, egy dolgozatot írt a világűr utazás tudományos feltételeiről. Megmagyarázta az űrhajók üzemeltetésének lehetőségeit és a világűrben érvényes fizikai törvényeket. Számolt a meteoritoktól várható veszedelmekkel is és leírt mindent, amit eddig a rádióaktív és kozmikus sugárzásokról tudunk, hiszen az égítetek között az utasokat ilyen sugarak is érhetik. Végül fölvetette a kérdést, hogyan bírják ki az emberek pszichikailag azt a sok-sok hónapot az aránylag szűk kabinban. Stuhlinger ugyanis feltételezi, hogy az első Mars-expedíciónak körülbelül két esztendő kell töltenie a világűrűrhajóban. Ez aztán a semmittevés! — mondhatnánk. De a rakétákkal foglalkozó tudós nem így vélekedik. „Minden világűrű utas specialista lesz. Az effajta embereknek van valami közös vonásuk. Földi életükben sohasem volt idejük foglalkozni azzal a számtalan gondolattal és problémával, amellyel napról napra találkoztak. Számukra az a két évi zavar-talanul tanulmányozó munka, életüknek talán a legtermékenyebb és legboldogabb ideje lesz.”

Ez azt jelenti, hogy az „effajta emberek számára” a semmittevés valóban veszteség és soha meg nem érthető dolog. Viszont a világűrben sem öli majd meg őket az unalom.

Hornyik János fordítása